

Magyarok, akik/re...

**Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
336 oldal, 2500 Ft**

Szörényi László, aki a *Magyarok Emlékezete* sorozat egyik szerkesztője, egy 1996-ban megjelent tanulmánygyűjteményének utószavában a következő magyarázatot fűzi kötete címéhez: „A »Memoria Hungarorum« cím többféleképpen fordítható. 'Magyarok emlékezete' – félrevezető fordítás. Illetve pontos, ha feltételezzük, hogy a magyar olvasó is tisztában van a genitivus objectivus és a genitivus subjectivus közti különbséggel: 'Magyarok, akikre emlékezünk', illetve 'Magyarok, akik emlékeznek'." Szörényi László azonban nemcsak olvasója *emlékezetébe* idéz nyelvészeti szak kifejezéseket, hanem a tanulmánygyűjtemény címét ihlető felvilágosodás kori írói lexikon teljes címlapját és előszavát is lefordítja, hogy címválasztása háttérére is figyelmeztessen: a szövegek jelentése a tanulmányok tárgya (15–19. század), a tanulmányok születése (1970-es, 1980-as évek) és a kötetbe rendezésük-megjelenésük közötti időbeli távolságban, és e távolság ellenére létrejövő egyidejűségben (is) keresendő. Az emlékezés aktusát ugyanis nem pusztán az vezérli, hogy azok, akikre emlékezünk, egykor „elhíresedtek kiadott műveikkel”, hanem a „magasztos gondolkodásra és merész elszánásra való ösztönzés” is. Nem pusztán a múltat veszi tehát célba az emlékező – Horányi Elek 1775-ös előszava és Szörényi László 1996-os utószava szerint, ahogy értem 2008-ban –, hanem a jelent és a jövőt. Az emlékezés aktusában jelenné lett múlton, az elődök vétkein és erényein elmélkedve „tanulja meg a fiatalság”, hogy „mi illik a derék polgárhoz és mi ékesíti őt, valamint hogy mi hoz díszet vagy gyalázatot hazájára”.

A sorozat címe tehát a múlthoz, a jelenhez és a jövőhöz való viszony újragondolására készített, amelynek következményei Devescovi Balázs munkájára nézve talán akkor látszanak igazán, ha legalább futólag egy jó száz évvel korábbi vállalkozással vetjük össze. A Magyar Történelmi Társulat alapvetően történelmi érdeklődésű sorozatában, a Magyar Történelmi Életrajzokban irodalmárokról is jelentek meg monográfiák (többek között Ányos Pálról, Batsányi Jánosról), valamint olyanokról is, akik a Kalligram jelen sorozatában is szerepelnek: Széchenyi István, Eötvös József. A Magyar Történelmi Életrajzok kötetiben (legalábbis azokban, amelyeket ismerek) az életrajz megírása pusztán „ténykérdés”: az írás, vagyis az emlékezés aktusa még nem témája, nem alapproblémája a monográfiáknak. Devescovi Balázs Eötvös-életrajza azonban nemcsak Eötvös Józsefről szól, hanem legalább ugyanolyan jelentős szerepet kapnak az Eötvös-szakirodalom szerzői, a „magyarok, akik emlékeznek”. Sőt, Devescovinak munkája egészét meghatározó, alább elemzendő felütésére gondolva úgy vélem, talán pontosabb is volna azt írni, az életrajz

nemcsak Eötvös Józsefről szól, nemcsak az Eötvös-szakerődalom szerzőiről, hanem rólunk, magyarokról, akik nem emlékeznek.

A munka nyitó oldalai különleges figyelmet érdemelnek az olvasótól. Devescovi az első fejezet első bekezdésében Ferenczi Zoltán szavait idézve méltatja hősét: „»Meg nem támadva s minden oldalon elismerve nagysága: képe ragyogón őriztetik a nemzet jobbainak emlékezetében.«” (7) Ez a mondat 1884-ben jelent meg, ám problematikussága ma már túlságosan nyilvánvaló. Devescovi is törléssjellel idézi, hiszen a következő bekezdésben rögtön így folytatja: „Legyünk őszinték: Eötvös József manapság jószerivel teljesen ismeretlen, még a műveltebb olvasók körében is. [...] Arany, Kölcsey, Petőfi és Vörösmarty a nemzeti irodalmi kánon szerves része, sohasem hiányoztak a kánon által legitimált általános- és középiskolai irodalmi tananyagból, így személyükkel, és egy-két művükkel valamennyi magyar ember találkozik, ha máskor nem, hát évente egyszer a március 15-i ünnepeken, vagy január 22-én, a magyar kultúra napján.” (7) Ezzel szemben Eötvös József (és például regényíró-politikus kortársai közül Kemény Zsigmond, Jósika Miklós) innen már régóta hiányzik, nem véletlen, hogy Eötvös még *A Nagy Könyv* százas listájára sem került fel 2005-ben. Ennek a sajátos panteoni tagságnak a kifejezője Devescovi szerint a budapesti Eötvös-tér és -szobor nem-létben léte. (Azonban legyünk őszinték, nem a panteoni tagság tipikus példája-e ez éppen?) Mindezek után nem meglepő Devescovi célkitűzése: „Munkám fő célja Eötvös József életútjának elővezetésével felfrissíteni egy kissé a magyarok emlékezetét.” (9)

Azonban a következő, mindössze két bekezdésnyi, a másfél oldalt el sem érő, *Amit Eötvös Józsefről mindenkinek legalább tudnia illene* című fejezet (10–11) provokatív iróniával – én így értem – végül is két állításban összegezhetőnek gondolja mindazt, amit tudni szükséges volna: Eötvös József „*irgalmasságot gyakorló ember*” (11) volt, akít a „*haza békés módon történő előreviteléért való küldetéstudat*” (10) jellemzett. A törléssjel is törléssjel alá kerül.

Az életrajz első oldalait kissé hosszabban idéztem, mivel úgy vélem, nem pusztán a monográfia vagy a sorozat alapkérdéseit érinti, az emlékezés tétje ugyanis általában véve a *nemzeti hagyomány(ok)*. Devescovi kiindulópontja ebből a szempontból aligha vitatható, jogosan rögzíti, hogy a mai magyar társadalomban nincs olyan intézményi, ceremoniális kényszer, amely Eötvösre irányítaná a figyelmet: többek között ezért lehet szimptomatikusnak tekinteni az ercsi síremlék állapotát (297). Érdemes azonban más adatokat is figyelembe venni, mielőtt levonnánk a konzekvenciát. Tudom, hogy nem perdöntő jelentőségű, nem is reprezentatív mintán készült, de ez is csak adat: Hansági Ágnes a magyar romantika kánonjára irányuló felmérése szerint (a kérdések alapvetően Jókai helyének sajátságait vizsgálták) 2001-ben 54 felvett bölcsész közül 45 jól tudta, hogy *A falu jegyzője* nem Jókai alkotása. Ennél jobb aránnyal a megkérdezett tíz regény közül csak a *Szent Péter esernyője* és *A Tenkes kapitánya* végzett. Pedig Eötvös „kitüntetett tankönyvi stá-tusa”, ahogy Hansági egy másik tanulmányában fogalmaz, az 1980-as évek „tankönyvháborúja” során megszűnt. Szintén nem perdöntő, nem reprezentatív, de a szegedi egyetem téli vizsgaidőszakában azon a napon sikerültek legjobban a magyar irodalmi szigorlatok, amelyen Eötvös regényéről kellett írni. Mindehhez azt is hozzá kell tenni, hogy bár 1997 és 2006 közötti időszakot vizsgáló, *A könyvkiadás adatai* című, a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott összegzésben nem szerepel Eötvös, de a 2007-re vonatkozó ki-

mutatás szerint *A falu jegyzője* 2007 első öt hónapjában példányszámát tekintve (26.500) harmadik lett a magyar szerzők kiadásai között – ezzel az eredménnyel, ebben a kategóriában, tehát a külföldi szerzők kiadásait nem vizsgálva, az egész évet tekintve is benne van az első tízben.

Devescovi véleményével természetesen nincs egyedül, a Beszélő és a Magyartanárok Egyesülete által szervezett *Leporoló* 2004-es rendezvényén – ahol egyébként egy Eötvös-művet sem gondoltak leporolandónak – Hites Sándor megjegyzi, hogy éppúgy, mint Kemény Zsigmondnál, „Eötvösnél is azt látjuk például, hogy a kritikai elismertség és az olvasottság mértéke, enyhén szólva, nem esik egybe”. A professzionális olvasók körében tehát Eötvös munkássága igenis ismert, a kánon része. Igaz, életművében jelenleg fontosabbnak tűnik a politikai gondolkodó, mint a széíró. Devescovi is rengeteg újabb keletű értelmezést, valamint több, korábban ismeretlen Eötvös-szöveget használhat föl könyve megírásakor. A kérdés tehát az, hogy kinek és mire, valamint hogyan kellene emlékeznie, hogy elmondhassuk, Eötvös szellemi hagyatéka jelenünk része. (Végül is a hagyományirányítás egyik intézménye, az NKA, támogatta a kötetet.) A másik irányból közelítve a problémához: mit jelent az ún. szűkebb szakmai ismertség a nemzeti hagyomány szempontjából? Valóban probléma-e az, amit Devescovi a monográfia elején Eötvös ismeretlenségéről felvázol, illetve ha az, mennyiben oldható meg akaratlagosan. Hasonló kijelentéseket ugyanis sokszor sok szerzőről olvashatunk, egy Devescovi-idézte Eötvös példánál maradva: Pándi Pál és Wéber Antal *A karthauzi* kapcsán jelzik, hogy Eötvös regényét egykor mint iskolai kötelező olvasmányt olvasták: ami persze korántsem jelenti azt, hogy ismerték (163). Mindez meglehetősen természetesnek tűnik azon kultúrákban, ahol a kulturális emlékezet – Jan Assmann idézve – alapvetően nem rituális, hanem textuális koherencián nyugszik: az írásban őrzött, hagyományozott emlékezet sokkal inkább ki van téve a felejtés veszélyének, hiába hozzáférhetőek elvileg a szövegek – a jelenre vonatkoztatás feltételei nem mindig adottak. Ne feledjük, Horányi is arról beszélt, hogy az emlékezetre méltó szellemeket „a nemtelen sötétségből” kell előásni, új életre kelteni.

Hogyan történik az „életre keltés”? Devescovi az Eötvös-életrajz „kiemelkedő” mozzanatainak leírásakor azt a módszert követi, hogy ütközteti az Eötvös-értelmezések állításait, majd az elérhető források segítségével, ha szükséges, javítja őket. Az életrajz megírásakor tehát nem egyszerűen törli a „hibás” adatot, hanem azt megismételve törlésjel alá helyezi. Eljárásának előnye, hogy „az irodalmi kultusz”-ok működését láttatni engedi (92), reflektál saját pozíciójára is, hiszen alapvetően e kultusz jelöli ki mozgásterét. Ekként lesznek a „magyarok, akik emlékeznek” az életrajz tárgyai. Ennek a módszernek, valamint annak a technikai megoldásnak, hogy jegyzetek nem kísérik a szöveget, azonban az a következménye, hogy az egyébként jól megírt szöveg néhol talán túl sok nevet, adatot zúdít az olvasóra, s aki nincs benne annyira az Eötvös-irodalomban (most magamra gondolok), mint a szerző, annak nehéz követni. Például Eötvös 1837-s hazatérte utáni időszakának feltárásakor-ismertetésekor (87–94). A következő példák viszont az Eötvös-irodalom kezelését érintik: Kerényinek az *Éljen az egyenlőség!* nézőszámára (három és fél év alatt kb. 4200 néző) tett észrevétele és ennek összevetése *A karthauzi* példányszámával (tizzenhét év alatt 7000 példány) kétségtelenül új fénybe állítja a színházi előadások jelentőségét, azonban véleményem szerint nem feltétlen cáfolja az előtte idézett Csengery-állítást, hogy ti. Eötvös regénye az irodalomban „nagy zajt csinált”. (73) Azért nem, mert tudjuk, hogy

a példányszám korántsem egyenlő azzal (elismerem: egyik irányban sem), hányan olvassák az adott művet – később maga sem vitatja *A karthauzi* jelentőségéről szóló sorokat (111–112, 119). (Mindez persze nem cáfolja az adott helyen más adatokon is nyugvó állítást arról, hogy Eötvös pályája elején alighanem drámaíróként volt ismert.) Más helyeken viszont a kritika talán indokolatlan: Gángó Gábor óvatosan megfogalmazott állítása mögé tett halvány kérdőjel nem feltétlen meggyőző. Az ugyanis, hogy Ferenczi monográfiájának Eötvös haláláról szóló sorai nemcsak a családtagoknak küldött levelekkel, hanem a *Pesti Napló* leírásával is megegyeznek, önmagában nem feltétlen teszik problematikusá Gángó kijelentését (289). A tét ebben az esetben véleményem szerint inkább az, miképp képzeltük el Ferenczi anyaggyűjtését: a családhoz fordult vagy könyvtárazott?

Mégsem gondolom, hogy fölösleges volna Devescovinak az életrajzi monográfia jelenkori problémájára reflektáló indítása, vagy éppen értelmetlen az a polemikusság amellyel a szakirodalom helyenként valóban meglehetősen komikus állításait javítja. Egyrészt ez a módszer lehetővé teszi, hogy észrevegyük Devescovi szövegének szerveződését, felkínálja a párbeszéd, a kritika lehetőségét. Másrészt pedig szükség van minderre, mivel a szellemidézés munkája egészen más feltételek között zajlik ma, mint mondjuk Horányi idejében. A kultúra digitális forradalma óta, amelynek jelentőségét a nemzeti hagyomány(ok) szempontjából nem lehet túlbecsülni, egyszerűen nem hagyhatók figyelmen kívül olyan források, amelyekre egyébként egy népszerűsítő életrajz korábban valószínűleg nem reflektált volna. Szinnyei, vagy a Pallas lexikonának adatait az érdeklődők igen gyorsan megtalálják, mivel a Wikipédiában a magyar kultúrára vonatkozó szócikkek jelentős része ezeken alapul – és ami egyszer felkerült, azt előszeretettel másolják a(z) általában nem professzionális on- és offline feldolgozások –, éppen ezért egy Eötvösről szóló monográfiában nem lehet ezeket mellőzni (23, 29). Enélkül ugyanis elvész az az önmagában jelentős potenciál, amelyet Eötvös műveinek az interneten való hozzáférése jelent: nemcsak átiratban, hanem akár 19. századi kiadásokban, valamint nemcsak magyarul, hanem angolul, németül is tanulmányozhatók e művek például a Magyar Elektronikus Könyvtárban, a BIÖP adatbázisában, valamint a books.google.com-on.

A Devescovi által választott módszer – amely egyébként előző könyvéből, *A mítosz és Fanniból* is ismerős lehet, a különbségek inkább a műfajból adódnak – hatásosnak tűnik. Olyannak, hogy a sorozat másik szerkesztőjét, Margócsy Istvánt idézzem zárásul, amely képes lebontani a „gyógyíthatatlan és járványos kultuszbetegségben” lévő (aligha szenvedő) „közkeletű magyar irodalomszemlélet” Eötvöséről szóló mítoszainak (legalább) egy részét. Kiderül.

Labádi Gergely